

Andrzej Stawarz

O nową ekspozycję stałą w Muzeum X Pawilonu

Niepodległość i Pamięć 5/3 (12), 319-324

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Andrzej Stawarz

O nową ekspozycję stałą w Muzeum X Pawilonu

Problem zmiany stałej ekspozycji w Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej jest podnoszony od kilku lat. Poważne koszty takiego przedsięwzięcia oraz pilne, bieżące zadania Muzeum Niepodległości (w tym prace remontowo-konserwatorskie) nie pozwoliły na skuteczne zajęcie się tą sprawą w ostatnim czasie. Zmiany dokonane w latach 1990-1996 na dotychczas funkcjonującej stałej ekspozycji (przypomnijmy - otwartej w 1969 r.!) miały po części charakter "kosmetyczny" (m.in. wymiana mało czytelnych dokumentów, uzupełnienia fotografii, itp.), po części pomniejszały nadreprezentatywność tych wątków, które preferowano w okresie PRL-u. Od paru już lat widz nie jest epatowany rozbudowaną częścią ekspozycji poświęconej niegdyś więźniom-działaczom "Proletariatu" czy SDKPiL. Uzupełniono natomiast ekspozycję o wątek - niemożliwy do pokazania przed rokiem 1989 - pobytu Józefa Piłsudskiego w X Pawilonie (1900 r.). Starano się też stopniowo realizować wystawy zmienne, które przypominały ważne wydarzenia w dziejach Polski XIX-wiecznej, a które wcześniej znajdowały bardzo słabe, minimalne odzwierciedlenie w stałej ekspozycji. W ten sposób publiczność zwiedzająca Muzeum X Pawilonu mogła bliżej zapoznać się z procesem Romualda Traugutta i pozostałych członków Rządu Narodowego (wystawa w latach 1994-1995), udziałem duchowieństwa w manifestacjach 1860-1861 r. i powstaniu styczniowym (wystawa w latach 1992-1993) czy udziałem Warszawy w powstaniu listopadowym (wystawa w latach 1996-1998). Zapewne znaczna część eksponatów i materiałów archiwalnych z tych wystaw będzie wykorzystana przy tworzeniu nowej ekspozycji stałej.

Program tej nowej ekspozycji nie może jednak wyływać wyłącznie z przesłanek krytycznej oceny poprzedniej, a właściwie nadal funkcjonującej, tyle że częściowo okrojonej i zmienionej. Nowy kształt ekspozycji trzeba wypracować z namysłem, po przeprowadzeniu nowych prac studialnych (historyczno-muzealnych i archiwalnych) i wyselekcjonowaniu najwartościowszych danych dokumentacyjnych oraz eksponatów. Pod względem plastycznym oraz formy przekazu wystawa musi być dostosowana do potrzeb współczesnego widza. Zakładać trzeba, że w przeważającej mierze Muzeum X Pawilonu zwiedzane będzie przez młodzież. Zatem ekspozycja winna być - w poważnym stopniu - zintegrowana z programem szkolnym nauczania historii. Ale nie tylko, bowiem ekspozycja winna służyć również dorosłym, w szczególności tym, którzy pragną dowiedzieć się o Cytadeli i jej X Pawilonie więcej niż jest to zawarte w encyklopediach, słownikach historycznych czy przewodnikach turystyczno-krajoznawczych. W tej sytuacji trudno jednak sobie wyobrazić ograniczenie zasadniczej części ekspozy-

cji w Muzeum X Pawilonu - tj. całego szeregu więziennych cel (i kilku innych pomieszczeń o szczególnych funkcjach pełnionych w przeszłości, np. sala przesłuchań). Natomiast cały nacisk musi być położony na zmianę części muzealno-historycznej, tworzonej nie tyle przez naturalne wnętrza więzienne, ile poprzez dóbr stosownych eksponatów, pamiątek historycznych, plansz, fotografii, rycin i obrazów czy rzeźb.

Osobiście skłaniam się ku temu, by w nowym programie stałej ekspozycji "opowiadającej" historię, w szczególności uwzględnić następujące wątki tematyczne:

- 1) Żoliborz przełomu XVIII i XIX wieku,
- 2) Budowa Cytadeli Warszawskiej i funkcje tego obiektu (1832-1918),
- 3) Losy pierwszych więźniów X Pawilonu (1833-1850),
- 4) Powstanie styczniowe: jego znaczenie w walce narodu o niepodległość, represje wobec społeczeństwa, losy więźniów - bojowników o wolność (1863-1864),
- 5) Więźniowie polityczni X Pawilonu (od lat 1870-tych do 1918 r.): bojownicy o wolność i zmiany społeczne,
- 6) Losy więźniów zesłanych na Sybir (XIX - początek XX w.): katorga i osiedlenie, wkład Polaków w rozwój badań oraz rozwój cywilizacyjny Syberii,
- 7) Cytadela i X Pawilon w latach 1918-1998,
- 8) Polacy na Wschodzie - Sybiracy (1940-1956).

Nie wchodząc może w szczegóły, bowiem istotnymi kwestiami głębiej zajmie się zespół tworzący pod kierunkiem Jerzego Wągorodzkiego scenariusz ekspozycji, chciałbym jednak rzucić garść argumentów za tak szerokim ujęciem tematyki stałej wystawy. W moim przekonaniu pojawia się bowiem, tak naprawdę pierwszy raz, możliwość realnego przybliżenia się do prawdy historycznej o Cytadeli i X Pawilonie. W okresie międzywojennym nie wykonano przecież dogłębnych prac dokumentacyjnych i badawczych, nie udało się udostępnić społeczeństwu w miarę pełnej ekspozycji. Natomiast po wojnie, gdy władze państwowo-partyjne zdecydowały o utworzeniu pełnowymiarowego muzeum, stała ekspozycja została przygotowana tendencyjnie, w znacznej mierze na użytek propagandowy, zgodnie z założeniami ideologicznymi, za to z pominięciem, przemilczeniem lub przeinaczeniem wielu faktów historycznych. Głównie chodziło o to, by zwiedzający Muzeum X Pawilonu odnosił wrażenie, ba, dochodził do przekonania, iż o Polskę wolną i sprawiedliwą (tak jak to rozumieli ideolodzy PRL-u) walczyli - i byli za to prześladowani przez carat - tylko i wyłącznie działacze orientacji lewicowych. W tej sytuacji prawdopodobnie tylko stosunkowo nieliczni widzowie, może lepiej niż ogół znający historię narodu, zdobywali się na własną, w pełni indywidualną refleksję nad tym co oglądali, a właściwie nad tym czego ekspozycja nie ukazywała. Dziś już ograniczeń nie ma i nie powinniśmy dłużej zwlekać z przebudową tej właśnie ekspozycji. Nie wyobrażam sobie, by ekspozycja ta nie rozpoczynała się od przypomnienia (w zarysie) głównych przyczyn zbudowania Cytadeli. A trzeba to uczynić w sposób bardziej atrakcyjny niż dotychczas, wykorzystując chociażby znaczną część materiałów z wystawy "Warszawa w powstaniu listopadowym", a także prezentując bardzo ciekawe dokumenty, plany i rysunki udostępnione Muzeum Niepodległości przez Rosyjskie Państwowe Archiwum Wojenno-Historyczne w Moskwie kilka lat temu. Nieodzowne wydaje się też wykorzystanie dobrze układającej się współpracy Muzeum Niepodległości z Muzeum Historycznym m.st. Warszawy, Archiwum Głównym Akt Dawnych oraz Archiwum Państwowym m.st. Warszawy. Z pewnością dałoby się wydobyć wiele wartościowych dokumentów i rycin dla ukazania zniszczenia Żoliborza, jednej z najpiękniejszych dzielnic Warszawy. Rosjanie bowiem pod budowę

Cytadeli poświęcili część miasta, by z tego miejsca kontrolować sytuację, trzymać w szachu niepokorną Warszawę.

Udostępnione Muzeum Niepodległości materiały mogą w pełni ukazać nie tylko kolejne etapy wznoszenia Cytadeli, jej zabudowę wewnętrzną, ale przede wszystkim pomogą zrozumieć widzom jakie miejsce w rosyjskim systemie zniewolenia Polaków zajmował ten szczególny obiekt. Konieczne będzie też przybliżenie zwiedzającym wszystkich głównych funkcji jakie pełniła Cytadela w czasach rosyjskiej dominacji - militarne, polityczne, represyjne, a także odświętne (!). Narracja tej części ekspozycji winna nawiązywać do kolejnych etapów historii miasta - po 1831 r. spacyfikowanego rządami Paskiewicza, później coraz bardziej rusyfikowanego, i to pod bardzo wieloma względami: w architekturze, administracji, oświacie, obyczajach itd. Na ogół mało skutecznie - dlatego trzeba też w ekspozycji spróbować ukazać (na kilku charakterystycznych przykładach) metody rusyfikacji i mechanizm samoobrony społeczeństwa - w ramach konspiracji niepodległościowej, politycznej, własnego życia społecznego, patriotycznego wychowania (w tym swoistego towarzyskiego *savoir-vivre*). Takie ujęcie tematu dopełni rozwinięte już wcześniej zagadnienia walki o wolność, walki okupowanej męczeństwem wielu bojowników, w tym właśnie więźniów X Pawilonu. Ale właśnie chodzi o to, by widz nie był przytłoczony martyrologią, obrazami walki i cierpienia, by mógł wyrobić sobie na sprawy zmagania się narodu polskiego z obcym panowaniem szersze spojrzenie.

O ile, jak się wydaje, ekspozycja dotycząca epoki powstania styczniowego wymaga tylko niewielkich retuszy i uzupełnień, o tyle zmian znacznych należy dokonać (ba, właściwie generalnie zmienić) w części poświęconej okresowi od lat 70-tych XIX w. do 1918 r. Bogata literatura historyczna powstała w ostatnich 10 latach, co pozwoli - jak miemam - na bardziej wszechstronne, pełniejsze ukazanie wszystkich podstawowych nurtów walki politycznej o niepodległą Polskę, z wykazaniem różnic ideologicznych (m.in. co do ustroju przyszłego państwa) kształtujących się pomiędzy poszczególnymi ugrupowaniami na przełomie XIX i XX w. Swoistą próbą generalną będzie w tej kwestii wystawa "Drogi do Niepodległej", którą Muzeum X Pawilonu udostępni publiczności w listopadzie 1998 r. - w 80. rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległego bytu. Czas też chyba najwyższy - by przy tej właśnie okazji - ukazać także rolę jaką pełniła Cytadela Warszawska w latach 1915/16 - 1918 podczas okupacji niemieckiej.

Uzupełnień ekspozycyjnych i znacznego dopełnienia dokumentacyjno-faktograficznego wymaga wątek sybiracki - w ciągu ostatnich kilkunastu lat badania z tego zakresu rozwinęły się znakomicie, jest zatem ogromna szansa, by osiągnięcia te zdyskontować w ramach nowej ekspozycji muzealnej. Rzecz jasna, nadal centralne miejsce w tej części ekspozycji będzie należne wspaniałej, jedynej w swoim rodzaju, kolekcji obrazów Aleksandra Sochaczewskiego. Nie może być raczej mowy o próbach przearanżowania galerii tego twórcy, natomiast bez wątpienia powinno być unowocześnione oświetlenie obrazów, może też warto uzupełnić tę część dodatkowymi realiami z epoki zesłań.

Ekspozycja stała, już w nowej edycji merytorycznej i plastycznej, winna kończyć się dwoma tematami - przedstawieniem losów współczesnych Sybiraków polskich (lata 1940-1956) oraz ukazaniem historii X Pawilonu i stoków Cytadeli Warszawskiej w latach 1918-1998. To prawda, że dla Sybiraków deportowanych z Ziemi Wschodnich II RP w wyniku IV rozbioru Polski X Pawilon C.W. nie był - tak jak dla wielu Polaków w poprzednim stuleciu - pierwszym etapem zesłania na Syberię. Niemniej, gdy

spojrzymy z perspektywy historycznej na złożoność i tragizm polskich losów zesłań-
czych, to dojdziemy do przekonania, że Muzeum X Pawilonu jest jednym z najważ-
szych miejsc, gdzie stale winniśmy ukazywać polskie martyrologium na Syberii, ale
i polski wkład w rozwój tego ogromnego kraju. Jakże trafnie ujął to niedawno Ry-
szard Reiff, prezes Związku Sybiraków: *Sybir to pojęcie obecne w dziejach narodu
polskiego, zawsze związane z walką o wolność dławioną przez wrogów wolności. Naj-
pierw despotyzm carów Rosji, później krwawa dyktatura Stalina i totalitarny system
ZSRR uczyniły z Sybiru więzienie narodów. To tam wywożono Konfederatów Barskich,
powstańców z 1831 i 1863 roku, bo pragnęły zrzucić jarzmo rozbiorów. Sybir - to
odpowiedź zaborców na dążenia niepodległościowe Polaków, wyraz żądzy władzy nad
sąsiednimi narodami i odebranie im prawa do rządzenia się zgodnie z własną trady-
cją, na zasadzie samostanowienia o własnym losie* (wstęp do: A. Dobroński, 1997: 9).

Bardzo ciekawą, w pełni udaną i twórczą "przymiarką" do umiejscowienia tej te-
matyki w Muzeum X Pawilonu była prezentowana niedawno w głównej siedzibie Mu-
zeum Niepodległości wystawa "Sybir 1940-1956" (listopad 1996 - kwiecień 1997).
Wystawa ta zyskała szersze uznanie, cieszyła się zainteresowaniem widzów także poza
Warszawą, nie jest wykluczone, iż w 1999 r. w nowej wersji zostanie zaprezentowana
w Anglii. W każdym razie, ze zgromadzonych do tej pory eksponatów można będzie
niebawem przygotować w Muzeum X Pawilonu wystawę obrazującą rzeczywistość gu-
łagów lat 40- i 50-tych naszego wieku i losy Polaków, którzy tam się znaleźli.

Tak oto, w zarysie nieledwie, winna kształtować się nowa, stała ekspozycja Muze-
um X Pawilonu. Niezależnie od tego jak i kiedy umiejscowione zostanie w Cytadeli
Warszawskiej Muzeum Wojska Polskiego. Praca nad ostateczną wersją scenariusza sta-
łej ekspozycji Muzeum X Pawilonu rozpocznie się jesienią 1998 r. W pierwszym pół-
roczu 1999 r. do dyskusji i konsultacji merytorycznych zaprosimy przedstawicieli śro-
dowiska historyków (IH PAN, IH UW, TMH), muzealników (MHW, MWP i in.), tak-
że nauczycieli i metodyków nauczania historii, wreszcie też przedstawicieli instytucji
zainteresowanych bardzo blisko X Pawilonem i stokami Cytadeli jako miejscem pa-
mięci narodowej (Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa). Rozpoczęcie realizacji
nowej ekspozycji stałej planowane może być w związku z tym na przełom 1999 i
2000 r. Biorąc pod uwagę charakter przedsięwzięcia, rozległość problematyki, niemałe
koszty wyposażenia obiektu w nowy stelaż (konieczna będzie przy tym m.in. wymiana
całej, przestarzałej instalacji elektrycznej) trzeba założyć realizację ekspozycji w kilku
etapach, prawdopodobnie w ciągu 3-4 lat. Należy też wziąć pod uwagę, że zmiana
stałej ekspozycji mieści się w ogólnym planie rozwoju Muzeum X Pawilonu na lata
1999-2008, który obejmie m.in.: waloryzację architektoniczno-konserwatorską X, XI
Pawilonu oraz Bramy Bielańskiej (z działobitnią), uzupełnienie studiów historycznych
nad dziejami X Pawilonu i jego więźniami, utworzenie ośrodka studiów biograficz-
nych, przygotowanie i opublikowanie nowych prac (katalogu stałej ekspozycji, antolo-
gii tekstów o X Pawilonie, serii broszur popularyzujących wybitniejszych bojowników
o wolność itp.), odbudowanie tzw. wartowni (z przeznaczeniem na nowoczesne maga-
zyny zbiorów), czy wreszcie wyprodukowanie filmu o dziejach Cytadeli oraz bogatego
w materiały muzealno-historyczne CD-ROM o X Pawilonie.

Literatura (wybór)**Boczek H., Meller B.**

1993 *Aleksander Sochaczewski 1843-1923: malarz syberyjskiej katorgi*, Warszawa

Berghauzen J.

1974 *Ruch patriotyczny w Królestwie Polskim 1833-1850*, Warszawa

Brus A., Kaczyńska E., Śliwowska W.

1992 *Zestanie i katorga na Syberii w dziejach Polaków 1815-1914*, Warszawa

Djakow W.

1981 *Konspiracja w Królestwie Polskim w latach 1839-1845*, (w:) *Rewolucja konspiracyjna w Królestwie Polskim w latach 1840-1845*. Edward Dembowski, praca zbiorowa, Wrocław, s. 3-59.

Djakow W., Gałkowski A., Śliwowska W., Zajcew W.M.

1990 *Uczestnicy ruchów wolnościowych w latach 1832-1855 (Królestwo Polskie)*. Przewodnik biograficzny, Wrocław

Dobroński A.

1997 *Losy sybiraków*, Warszawa

Dunin-Wąsowicz K.

1989 *Warszawa 1914-1918*, Warszawa

Kronika ...

1994 *Kronika powstań polskich 1794-1944*, Warszawa

Król S.

1968 *Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, "Muzea Walki", nr 1, s. 75-87.

1969. *Cytadela Warszawska. X Pawilon - carskie więzienie polityczne (1833-1856)*, Warszawa

1978 *Cytadela Warszawska*, Warszawa

Królikowski L.

1990 *Warszawskie adresy Marszałka*, Warszawa, s. 18-27

1994 *Twierdza "Warszawa"*, Warszawa

Mościcki H.J.

1963 *Cytadela Warszawska. Zarys historii budowy*, Warszawa

Nałęcz T.

1992 *Irredenta polska*, Warszawa

"Niepodległość i Pamięć"

1996 Warszawa, nr 6

1998 Warszawa, nr 11.

Paszkiewicz P.

1991 *Pod berłem Romanowów. Sztuka rosyjska w Warszawie 1815-1915*, Warszawa

Petrozolin-Skowrońska B.

1997 *Przed tą nocą*, wyd. 2, Warszawa

Polacy ...

1996 *Polacy w Kazachstanie. Historia i współczesność*, pod red. S. Ciesielskiego i A. Kuczyńskiego, Wrocław

Powstanie ...

1990 *Powstanie styczniowe 1863-1864. Wrzenie. Bój. Europa. Wizje*, pod red. S. Kalembki, Warszawa

Strzyżewska Z., Wągrodzki J.

1996 *Komunikat o stanie badań nad kartoteką więźniów X Pawilonu*, "Niepodległość i Pamięć", nr 6, s. 141-147

Sybir ...

1996 *Sybir 1940-1956 (informator wystawy)*, Warszawa

Śliwowska W., Strzyżewska Z.

1993 *Udział młodzieży w powstaniu styczniowym*, "Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska", Lublin, vol. XLVIII, 15, sectio F, s. 191-201.

Ramotowska F.

1992 *Narodziny tajemnego państwa polskiego 1859-1862*, Warszawa

Trzy powstania ...

1992 S. Kieniewicz, A. Zahorski, W. Zajewski, *Trzy powstania narodowe*, pod red. W. Zajewskiego, Warszawa

Tuszyńska A.

1990 *Rosjanie w Warszawie*, Paryż

Uwięzieni ...

1997 *Uwięzieni w Borowiczach (Indeks Represjonowanych, t. IV)*, Warszawa

Warszawa ...

1996 *Warszawa w powstaniu listopadowym. Informator wystawy*, Warszawa

Wągrodzki J.

1994 *Józef Piłsudski w X Pawilonie Cytadeli Warszawskiej*, "Niepodległość i Pamięć", nr 1, s. 21-45

1995 *Duchowieństwo Królestwa Polskiego wobec wydarzeń politycznych lat 1861-1862*, "Niepodległość i Pamięć", nr 2, s. 9-50

1995 *Jubileusz Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, "Niepodległość i Pamięć", nr 2, s. 227-240.

Więźniowie ...

1975 *Więźniowie X Pawilonu w latach 1834-1925. Katalog stałej ekspozycji Muzeum X Pawilonu Cytadeli Warszawskiej*, Warszawa

Woltanowska M.

1995 *Wystawa "Polacy zesańcy po 1863 r. jako badacze Syberii"*, "Niepodległość i Pamięć", nr 2, s. 241-246.

Żoliborz ...

1970 *Żoliborz wczoraj, dziś, jutro* (praca zbiorowa) Warszawa